

NAGY SÁNDOR ÉS AZ 1848-AS TÖRTÉNETI HAGYOMÁNY

EGYED ÁKOS és KOVÁCS SÁNDOR

Nagy Sándor *Háromszék önvédelmi harca 1848–1849* című könyve 1896-ban jelent meg s azóta folytonosan közkézen forgó forrásmunkája a forradalom és önvédelmi harc történetével foglalkozóknak: kutatóknak s mindazoknak, akik e kérdés iránt érdeklődnek. De paradox módon idők folyamán a szerző alakja egyre inkább háttérbe szorult, s ennek mintegy tüneteként, a népszerűsítő tevékenység évtizedeken át megfeledkezett róla. Következésképpen az sem lehet véletlen, hogy Nagy Sándor mint az 1848-as forradalmi hagyományaink egyik igen jelentős ébresztője s fenntartója, történelmi örökségünk sorában még mindig nem kapta meg az őt megillető helyet.

A történeti irodalomban egyébként eléggé gyakori az a jelenség, amely Nagy Sándorra és könyvére is jellemző, az tudniillik, hogy valamely könyv fokozatosan önállósodik szerzőjétől s úgyszólván külön életet kezd élni. Történeti segédkönyvek használatában ez nem is okoz semmi zavart, ám ha olyan típusú alkotásról van szó, amelynek forrásai a szerző személyes élményvilágából erednek, ezek ismerete a tárgyalt történeti kérdések értelmezésének feltételévé válhat. Mivel *Háromszék önvédelmi harca* kétségkívül ahhoz a kategóriához tartozik, a szerző és műve viszonyáról történetkutatásunknak márcsak szűkebb szakmai szempontból is foglal-

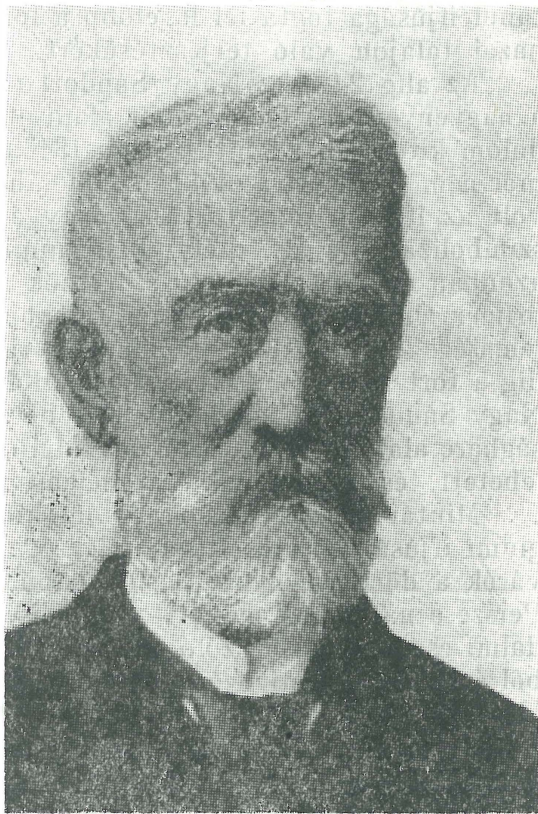

Fig. 1. — Nagy Sándor öregkora arcképe.

kozniá kell. Ugyanerre intenek a történeti hagyományfeltárás és — ápolás szélesebb érdekei is; s itt nemcsak arra gondolunk, hogy Nagy Sándor a 48-as események aktív résztvevőjeként s későbbi historikusaként valóban kiérdemelte az utókor emlékezetét, hanem arra is, hogy a mai nemzedékek történeti érdeklődése is igényli ennek a hagyománytípusnak (is) a jelenlétét. E kettős ösztönzés jegyében emlékezünk Nagy Sándorra a következőkben.

1. Közismert tény, hogy az ifjúság szerepe az 1848-as forradalmakban Európa-szerte igen nagy volt. Amint Benkő Samu találóan írja: „Párizsban, Bécsben, Pesten az ifjúság harci kedve lendíti cselekvésre a szunnyadó forradalmi energiákat, és ugyanakkor az ifjúság vállalkozik a forradalmi vívmányok megvédésére“¹. Erdélyben különösen a tanulóifjúság tünt ki az európai forradalom eszméi iránt való fogékonyságával: 1848 tavaszán Kolozsvár, Nagyenyed, Balázsfalva és Marosvásárhely magyar és román tanulóifjúsága fogta fel legelőbb a forradalmi eszméket és lendült mozgásba hazai talajon való terjesztésükért.

Az alig 24 éves Nagy Sándort (1824. július 31-én született Gidófalván) a nagyenyedi Bethlen Gábor alapította kollégiumban érte az európai forradalom kitörésének a híre. S bár 1846 óta ott már oktatóként működött, tehát már nem tartozott a diáktársadalomhoz, a valóságban rá is annyira jellemző volt az ifjúság magatartása, hogy alakja nemcsak konkrétan mutatja, de szimbolizálja is az erdélyi kollégiumi ifjúság útját a forradalomban. Mivel azonban mi elsősorban azt szeretnők tetten érni, hogy miként lett az 1848-as primér élményből történeti forráskönyv, a továbbiakban nem az általános jelenségeket kutatjuk, hanem empirikus módon próbáljuk követni, mégpedig a történeti események, folyamatok konkrét kereteiben, időben és térben, Nagy Sándor tevékenységét, előrebocsátva, hogy őt a forradalom és szabadságharc alatt a legtöbbször ott találjuk, ahol jelentős események szemtanúja lehetett, és volt, ahol történelemformáló erők működtek.

Miután a francia forradalom kitöréséről értesült, a nagyenyedi kollégiumi ifjúságot lázas türelmetlenség kerítette hatalmába: „Naponta mohón várók a döcögő «gyorskocsit» napilapjaival“² — írta később Nagy Sándor. Persze a napilapok mellett a szóbeliség és a levelezés is terjesztette a forradalmi eseményekről szóló információkat. Nagy Sándor például baráti levélből értesült a pesti ifjúság márciusi mozgalmairól. Ezzel aztán a várakozás ideje végetért: rövid három hónap alatt több erdélyi városban és vidéken fordult meg a forradalom varázslatos üzenetével, amelyet akkor a „szabadság, egyenlőség, testvériség“³ hármas jelszava fejezett ki, bár eléggé sejtelmes, de mégis érthető módon. Ezeket az eszméket gyorsan befogadta a romantikán nevelkedett ifjúság, de éppen olyan gyorsan szembe is került az erdélyi realitással, hiszen a feudális függőségek és társadalmi, valamint nemzeti egyenlőtlenségek itt még mindig érvényben voltak.

Nagy Sándor először Alsó-Fehér vármegye közgyűlésén vett részt Nagyenyeden, majd Torda, Marosvásárhely és Kolozsvár tanácskozó terein és termeiben bukkan fel, s foglal állást az átalakulások mellett. Kiemelkedően fontos volt a kolozsvári tartózkodása, ahol az országgyűlést előkészítő viták s a megnyitást követő tanácskozások sok tanulságot nyújtottak. Általuk

nem kis betekintést nyert a politikai erőviszonyok, társadalmi és nemzeti mozgalmak fejlődési tendenciáinak alakulásába. Ezzel érkezett haza Háromszékre 1848 őszén, immár küldöttség tagjaként, néhány Enyeden tanuló háromszéki társával, majdani bajtársaival, köztük a székely tü zérség későbbi ütegparancsnokával, Bodola Lajossal.

Ha eleddig az erdélyi viszonyokkal ismerkedett, miközben olyan vezető személyiséggel került kapcsolatba, mint Kemény Dénes, most a székelység, elsősorban Háromszék gyakorlati problémáival találta magát szemben, nevezetesen a határőr katonai rend szabadulási törekvéseivel, a jobbágyok és zsellérek robotellenes mozgalmával és az értelmiség, valamint a szabadelvű nemesi réteg kiútkeresési vívódásaival⁴.

2. A székely társadalom kérdései nem lehettek teljesen ismeretlenek eddig sem Nagy Sándor számára, hiszen e szék szülöttként vakációzni tanulóveiben is gyakran hazatért ide. Apja Nagy Ferenc, Gidófalva református papja, maga is szabadelvű társadalmi eszméktől áthatott ember volt⁵. Orbán Balázs mint „klasszikus jellemű öreget“ emlegeti „ki a szentgyörgyi gyűlésen, midőn az önmegadás szóba hozatott, egy lelkes beszéddel felvillanyozá a szíveket“⁵. S mivel Nagy Ferenc a forradalom kezdetétől részt vett a mozgalmakban, Nagy Sándor mindenekelőtt általa s az ő társadalmi csoportja révén került kapcsolatba a helyi valósággal. Nagy Ferencről már itt el kell mondanunk, hogy a polgári átalakulás híveként, valamint Habsburg-ellenes és szabadságharcos nézeteinek köszönhetően először közeledett felé, majd 1848 őszén tagja lett annak a csoportosulásnak is, amelyet Kiskomiténak neveztek s amely a polgári forradalom programjáért és a Habsburg-ellenes önvédelmi harc megszervezéséért a legtöbbet tett Háromszéken⁶.

Mint ismeretes, a magyar forradalom vezetője a liberális középnemesség volt. Ez a társadalmi réteg Háromszéken is erőteljes tevékenységbe kezdett 1848 tavaszán s élére állt a társadalmi és nemzeti átalakulási mozgalmaknak. Nyilvánvaló, hogy az erdélyi társadalompolitikai viszonyok ismeretével s erős küzdőszellemtől vezérelve hazaérkező Nagy Sándornak találkoznia kellett ennek képviselőivel. Valóban, amint maga mondja, Háromszékre való megérkezésekor sietett felkeresni a rétyi Antos családot, ahol a szék vezéregyéniségeinek afféle találkozóhelye volt. Aztán az ismerkedést követően ő is bekapcsolódott az átalakulási mozgalmába.

Éppen ezért nem véletlen, hogy a kormánybiztosi minőségében Háromszékre érkező országgyűlési követ, Berde Mózes, titkárává nevezte ki. S mivel a laborfalvi születésű Berde Mózes 1848 októberétől 1849 január elejéig, tehát a Habsburg-ellenes önvédelmi harc idején Háromszék választott politikai vezetője volt, természetes, hogy az ő körében futottak össze a közismert nevezetes történelmi események szálai. Ezáltal Nagy Sándornak titkári funkciója révén sikerült megismernie, mégpedig a legautentikusabb forrásból, az események mozgatóerőit. Annál inkább, mivel nem volt csupán passzív szemlélője, de alakítója is volt ezeknek az eseményeknek. Ehhez többek közt két körülmény járult hozzá. Először az, hogy állandóan érintkezésben állt a már említett Kiskomitével, amelynek vezére Gál Dániel

illyefalvi születésű, radikális társadalmi nézetű ügyvéd volt, s amelyhez apja, Nagy Ferenc is tartozott. Gál Dánielné visszaemlékezésében írta, hogy a „gátnál“, vagyis a Kiskomité akcióiban, azokon a gyűléseken és értekezéseken, ahol az önvédelmi harc döntő kérdéseit vitatták meg, Nagy Ferencet is ott látta⁷. A Kiskomité határozataival általában Nagy Sándor is egyetértett s ahogyan írja, azok szellemében igyekezett befolyásolni Berde Mózeset, annál inkább, mivel „*Nagy Ferenc és e sorok írója, aki a marosvásárhelyi leveretés után mint titkára, rokon és bizalmas barátja mindig mellette volt, egészen a Gedeonnal kötött béke idejéig*“⁸. A másik körülmény sem kevésbé volt jelentős, az nevezetesen, hogy miközben Berde mellett titkári (sőt több mint titkári) funkciót töltött be, „*Gábor Áron előkészületeiben mint közreműködő szolgáltam*“⁹. Kiderül tehát, hogy Nagy Sándor Háromszék nagy történelmi napjaiban a legjelentősebb „tényezők“ (Bíró Sándor, a Kiskomité egyik befolyásos tagja, későbbi krónikása az önvédelmi harc vezetőit mint „tényezők“ – et emlegette) körében tevékenykedett.

A dolgok logikai rendje szerint természetesnek kell elfogadnunk, hogy az árapataki szerződés megkötése után, amikor Bem felszabadító hadjárata Erdélyben kibontakozott, Nagy Sándor aktív katonai szolgálatra jelentkezett. Mivel korábban a székely tüzérségnél megszerezte a szükséges kiképzést, 1849. január 26-án abba a tüzérségi ütegbe kapott beosztást, amely egy nagyobb katonai erő részeként Gál Sándor vezetésével Bem segítségére kellett, hogy siessen. A csapat útnak is indult, de Szászhermány közelében portyázó cári katonai alakulatba ütközött. S mivel éppen a tüzérség került a cáriak támadásának középpontjába, Nagy Sándor is sebet kapott, ami azonban mégsem akadályozta meg abban, hogy valamivel később Bodola Lajos ütegében tüzemesterként Bem haderejéhez ne csatlakozzék. Ettől kezdve hadnagyként, majd főhadnagyként 1849 augusztus 18-ig 12 ütközetben vett részt.

De közben még egy igen fontos, bár rövid ideig tartó funkciót töltött be: *június 21-től július 2-ig Gábor Áronnak, a székely tüzérség főparancsnokának a hadsegéde volt*. Ismeretes, hogy a magyar forradalmi haderők, s helyzeti beosztásuknál fogva elsősorban a székely egységek Gál Sándor parancsnoksága alatt éppen ebben a periódusban igyekeztek a cári és császári erők Háromszék elleni együttes támadását feltartóztatni. A székely haderőben Gábor Áron szerepe sokkal nagyobb volt, mint rangfokozata s tüzérparancsnoki hatásköre: ő volt az a személy, aki körül a szabadságharcos forradalmi közszellem kialakult és élt. Körében Nagy Sándor mint hadsegéd s az önvédelem későbbi történetírója felemelő napokat élt át: ott lehetett, ott volt a háromszéki reménytelen, de bátor csatákban, mellette tartózkodott akkor is, amikor július 2-án Kökösnél a végzetes ágyúgolyó érte Gábor Áront.

Aztán a dévai fegyverletételig (augusztus 18) Müller tüzérezredes hadsegédeként működött.

A szabadságharc leverését követő megtorló akciók során majdnem két évet töltött a nagyszebeni katonai börtönben, ahonnan szabadulása után útja ismét haza Háromszékre vezetett. Itt a gidófalviak, a még min-

dig fogságban levő apja¹⁰ helyébe református lelkésszé választották, ahonnan 1858-ban Hídvégre került; itt támogatói közt volt gróf Mikó Imre is.

A XIX. század második felének új történelmi feltételei közt is kivette részét a közügyi küzdelmekből. Nevezetes szerepe volt a háromszékieknek abban a harcában, amelyet egy kollégium (a későbbi Mikó Kollégium), valamint egy történelmi múzeum (a későbbi Székely Nemzeti Múzeum) létesítéseért folytattak. Kollégiumért folytatott állhatatos küzdelmének kiemelkedő eseménye 1858. május 4-i személyes találkozása Mikó Imrével. Nagy Sándor ekkor egyházmegyéje küldötteként tartózkodott Kolozsváron, ahol az iskolaügyi állandó bizottmány képviselőjeként is tevékenykedett. Lelkesedéssel téve eleget a megbízatásnak, Mikó Imrének „az ügy valódi állásáról őszinte előterjesztést tett s meggyőzte őt arról, hogy Háromszék nem főtanodát, hanem csakis algimnáziumot akar összekötve reáliskolával“. Közbenjárására nemcsak biztató és határozott ígéretet kapott, hanem anyagi támogatást is. Mikó Imre éppen a Nagy Sándorral folytatott beszélgetés után jelentette ki: „ha úgy van, úgy én is tehetségem szerint befolyok annak felállítására adományommal“. Harcról s küzdelemről szólunk és nem tévesen, mert nemcsak az anyagi alapokat kellett önerőből előteremteni, ami önmagában is éppen elég gondot jelentett, de a felsőbb hatóságok ellenállását is le kellett győzni, főként a kollégium létesítése alkalmával. Minderről krónikaszerű részletességgel számolt be a *Székely Mikó Kollégium Monográfiája* című írásában, amelynek néhány részét a Sepsiszentgyörgyön megjelenő *Székely Nép* közölte 1906-ban¹¹. Sajnos a kézirat mindeddig nem került elő.

3. A szabadságharc eltiprása s a Habsburg-abszolutizmus rendszere megingatta a negyvennyolcas nemzedék helyzetét s mély kiábrándulást okozott, de a forradalom olyan alapvető eredményei, mint a feudalizmus eltörlése és a polgári jogok kinyilatkoztatása nem mentek veszendőbe. Bár lassan és sok kompromisszum révén ugyan, de a kapitalizmus mind a gazdasági, mind a társadalmi életben uralkodó rendszerré vált. Az átalakulások során, főként az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés ideológiai tartalma ráhatásaként, a negyvennyolcas hagyományokat a feledésbemenés veszélye fenyegette. Nagy Sándor (mint sokan mások) felismerte ennek a mentalitásnak a várható következményeit s e felismerés vitán felül hozzájárult ahhoz, hogy Gábor Áron volt hadsegéde, Bem katonája, a szabadságharcos s forradalmi eszmék egykori terjesztője, most a forradalom és szabadságharc hagyományainak ébresztőjévé, történetkutatójává, történetírójává legyen.

Bár valószínű, hogy 1848 története korábban is foglalkoztatta, a 48-as események konkrét számbavevésére első alkalommal akkor került sor, amikor az 1860-as években Orbán Balázs gyűjteni kezdte nagy művének, a *Székelyföld leírásának* az anyagát, s éppen Nagy Sándort kérte fel fő tanácsadójául esadatszállítójául a háromszéki önvédelem történetét illető kérdésekben¹². Már ekkor felmerülhetett benne az a gondolat, hogy megírja Háromszék önvédelmének a történetét. Ilyen irányú buzdítást kapott — bárha bírálati formában is — azon nyílt levél által, amelyben Macskási Antal

és Bíró Sándor, a Kiskomité volt tagja, radikális szabadságharcosok azt állították, hogy „Háromszék önvédelmi harcát történetíróink, a történeteket (!) nem elég hűn irván, elhatároztuk annak kiegészítését ...¹³“ Mivel a szerzők Orbán Balázs művének fogyatékoságait kritizálták, igaz nagyon hangsúlyozva annak értékeit is, lehetetlen, hogy ez Nagy Sándort ne készítette volna emlékei fokozottabb rendszerezésére s egyáltalán az események kutatására. Ugyanilyen hatással lehetett Jakab Elek *Szabadságharcunk történetéhez* című visszaemlékezése, amelyet 1880-ban adtak ki Budapesten, mivel ennek egyes megállapításaival vitába is szállt.

Nagy Sándor könyvének története önmagában is érdekes s kortörténeti szempontból is tanulságos. Legnagyobb értéke természetesen a háromszéki események történetének részletes és hű leírása, s ezért akkor járunk el valószínűleg helyesen, ha az eddigi empirikus módszert követjük s megpróbáljuk felvázolni a könyv történetét.

Az előkészületek meglehetősen hosszú időt, mintegy három évtizedet vettek igénybe és ennek során a szerző széles körű levelezést folytatott hajdani szabadságharcos barátaival, s mindenekelőtt a kézirat elbírálása és a könyv szerkesztése körül segítő Kuszkó Istvánnal, az 1848-as *Történelmi Lapok* főszerkesztőjével, a kolozsvári Ereklýmúzeum vezetőjével. Noha ennek a levelezésnek csak töredéknyi részét sikerült felkutatnunk, ebből a kevésből is feleletet kapunk számos kérdésre.

Az első levél kelte 1889. december 13 s címzettje Szász Dániel kézdivásárhelyi 48-as veterán. Ebben Nagy Sándor arról medítál, hogy a modern realiztikus gondolkodásmód térhódítása bizony háttérbe szorította a 48-as forradalom emlékét. Ezzel nem tud megbékülni, hiszen ami 1848-ban Háromszéken történt olyan „tény“, amelyre okkal lehetnek büszkék: még „az elbizakodott ellenség“ is elismerte a széket „hadviselő félnek“, sőt „kénytelen volt velünk formális békét kötni“. S mivel mindaddig csak részeit vagy csak egyes részleteit írták meg „Háromszék szabadságharci óriási küzdelmének, hozzáfogtam s teljes elfoglallatossággal megírtam (jobban mondva részletesen lejegyeztem) Háromszék állapotját, önmagával s ellenségeivel való vívódását 1848-ik év márciusától egész 1849 január 4-ig“.

Már e néhány sorból is kiderül, hogy 1889-re elkészült a háromszéki forradalom és szabadságharc azon időszakának vázlata, amelyet a szerző személyesen átélt. A könyv forrásait illetően gyakorlatilag is igazolódik tehát az, hogy könyve elsődleges kútfője a visszaemlékezés, a személyes élmény volt. A könyvtervnek ebből a koncepciójából következett, hogy annak a periódusnak a történetét, amikor Nagy Sándor nem tartózkodott Háromszéken, vagyis az 1849 januárja — 1849 júniusa közti időszakot, olyan személynek kell megírnia, aki akkor a helyszínen volt. A levél vonatkozó részéből magyarázatot kapunk a könyv kissé szokatlan belső struktúrájával, szerkezetével kapcsolatban. A körülmények „elparancsoltak innen szülőföldemről s ezért 1849 januárján az írással „túlmenni nem tudtam“. „Nem tudom tehát a háromszéki óriási mozgást, harci készüléteket s azoknak kiváló tényezőit, hőseit leírni. Ezt azok tehetik, akik szemtanuk, sze-

replők voltak, főleg addig a pontig, míg az északi kolozszus (cárismus) ránk dőlt nagy tömegével, június 21-ig, mert azon túl ismét idehozott sorsom, majd ismét tovább lökött¹⁴.

Végül azt a személyt, aki az említett problémát részben megoldotta, Szabó Samu volt szabadságharcos barátjában, akkori kolozsvári tanárban találta meg; ő Nagy Sándor felkérésére külön fejezetet írt *A székely tüzéség első tanítói* címmel, és néhány más fejezet magírásához is hozzájárult. De az említett 1849 január-júniusi időszak történetét mégis Nagy Sándor készítette el emlékiratok s már megjelent tanulmányok alapján.

Mivel Nagy Sándor már 1892-ben befejezte a könyv kéziratának tanulmányi részét, a kiadás lehetőségei iránt kezdett érdeklődni. 1894 decemberében Szabó Samu, a könyv szerkesztője, arról értesíti a szerzőt, hogy a Kolozsvárra küldött kéziratát jónak tartják, tehát ki kell adni. A szerző válaszát a Kuzskóhoz intézett leveléből ismerjük (bizonyos, hogy hasonló tartalmú levelet küldött a szerkesztőnek is, de az még nem került elő): igen, ki kellene adni, írta, mert „már eléggé fel van keltve a kíváncsiság“. Es itt a *Történelmi Lapok*ban 1894-ben megjelent hírverésre gondolt, de valószínűleg más közlésekre is, amelyek nyomán a közvélemény tudomást szerzett készülő munkájáról. Azonban amikor már lezártak tekintették a kéziratot, újabb „probléma“ adódott: előkerültek Bem tábornok erdélyi napi-parancsai s más hadiiratok, amelyeket be kellett illeszteni a kéziratba, mert ez a rész ugyan „nagyon megnöveli a munkát, de azt hiszem — írta a szerző — mindennél becsesebb, értékesebb“. A kolozsvári szerkesztő és a kiadó egyetértettek a szerzővel és így 1895 júliusában megkezdődhettek a nyomdai munkák.

Ebből az alkalomból a *Történelmi Lapok* 1895. július elsejei száma néhány nem mellékes információs adatot közölt a készülő kényvet illetően. Ezek szerint a munka fő része valóban már 1892-ben készen volt, s „azóta a háromszéki öndédelmi harcban nevezetesebb szerepet vitt egyének életére s működésére vonatkozó adatokat gyűjtötte össze az öreg bajtárs sok utánajárással nagy buzgalommal“. A kiadvány példányszámát 500 darabban állapították meg; a költségeket a szerző viselte¹⁵. Az említett lap egyúttal előfizetési felhívást is közölt.

De még mindig sok elintézni való akadt, különösen a képek megszerzése s kinyomatása körül. Ez a kérdés pedig azért érdemel figyelmet, mert a körülötte folyt levelezés fényt vet a szerző igényességére, s tükrözi véleményét az önvédelemben kitűnt személyiségek értékrendjével kapcsolatosan. Amint 1895. december 4-én Hídvégen kelt levelében írta, az események „három fő-fő szereplője“ Kis Sándor ezredes, Pap Mihály őrnagy, valamint Rauber Nándor erdővidéki birtokos volt¹⁶. Egyébként a vezetők ilyen sorjázását javasolta a kiadónak: 1. Bem, 2. Gábor Áron, 3. Berde Mózes, 4. Németh László, 5. Gál Dániel, 6. Gödri Ferenc, 7. Nagy Ferenc, 8. Dáné István, 9. Bíró Sándor, 10. Gál Sándor, 11. Szabó Nándor, 12. Antos János.

Ez rendben is lett volna, de a nyomdának ugyancsak meggyűlt a baja a képek minőségével; „őszintén megvallom — írta a nyomdatulajdonos Gombos Ferenc, — hogy ezen képek igen gyarlók, úgyszólván semmit sem

érnek“. Ime ez a magyarázata a könyv képanyaga silányságának. Másrészt ez a technikai jellegű akadály egyre késleltette a könyv megjelenését s ez a vidéken élő idős szerzőre lehangoló hatással volt. Ilyen körülmények közt jól jöttek Kuzskó István bátorításai: „Rendkívül jól esik — írta a szerző — a hosszas késedelem miatt már-már eflásult lelkemnek, kedélyemnek“ ti. a biztatás.

Vége 1896 nyarán elhagyta a nyomdát Nagy Sándor *Háromszék önvédelmi harca 1848—1849* című műve.

Az előszó vallomásszerű: „Nem a pillanat ötlete, nem dicsvágy, hanem a nagy múlt iránti kegyelet s az élő nemzedék iránti kötelességérzet ösztönzött már évek óta e szerény munka megírására“. Aztán megnevezi fő forrásait: saját naplójegyzeteit, apjának Nagy Ferencnek a naplótöredékét, Németh László volt kormánybiztos emlékiratait, Orbán Balázs, Kővári László és Jakab Elek vonatkozó munkáit. Talán az sem felesleges, ha a ma már eléggé ritka kiadvány belső felépítéséről is megemlékezünk. A munka két nagyobb részre oszlik: a tulajdonképpen történeti részre és az okmánytárra. Az első szakasz hat fejezetből áll, a történeti tanulmány fejezeteiből s Nagy Ferenc krónikaszerű naplójából. A második szakaszban az élet — és

jellemrajzok olvashatók, a harmadik pedig a székely ágyúöntés historikumát tárgyalja. Ezt a részt, amint már említettük, Szabó Samu írta. Az okmánytárban Bem napiparancsait, Gábor Áron 1847-ből való levelét, emléktárgyainak jegyzékét, a székely tüzérség okmányait és más dokumentumokat találunk.

A befejező rész felhívja az olvasó figyelmét a történeti források elégtelenségéből adódó kérdésekre. „Szinte egy félévszázad mind sűrűbb-sűrűbb homálya borong már ama kor fölött, melyet felderíteni bizony gyenge az egyéni emlékezet halvány mécse; az eredeti írott adatok pedig nagyjából elpusztulva, biztos fonalat nem nyújthatnak az akkori, egymásra torló események tömkelegében“¹⁷. A szerző ezzel mintegy ösztönzést adott a további kutatásokhoz.

Hogyan fogadta a közönség Háromszék önvédelmi harcának történetét?

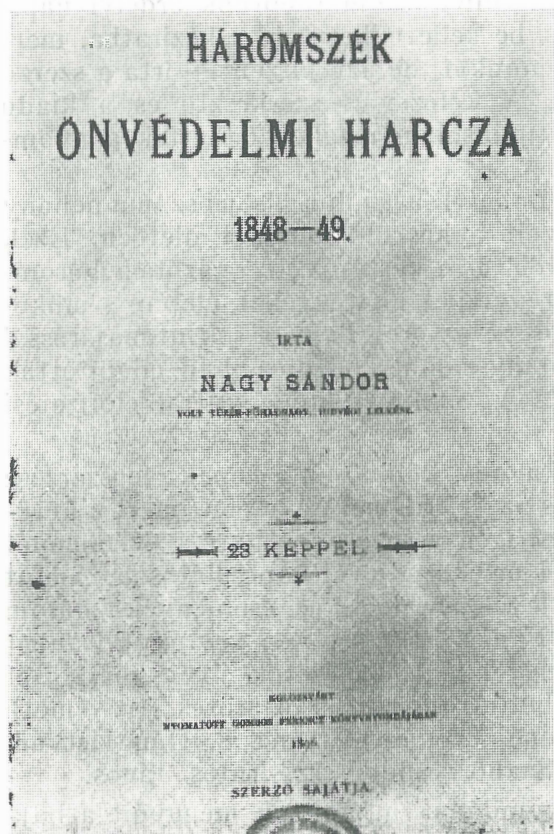

Fig. 2.

Feleletért térjünk vissza a szerző leveleihez. Nos, 1896. december 15-i levelében köszönetét fejezi ki Kuzskó Istvánnak „a hosszas vajudás után könyvpiacra vergődött munkám körüli fáradozásaiért“, majd a közönség érdeklődésére tér ki: „Szeretné tudni hát hogy megy a vásár a könyvekkel. Biz az csak lassan. Rossz üzletember vagyok: éppen azok, akikért leginkább írtam, amit írtam, késlekednek a kereslettel“. Csalódást okozott hát pillanatnyilag a közönség lagymatag érdeklődése. 1897. január 22-i levelében is szóvá teszi ezt; kiderül belőle, hogy cikket írt a *Történelmi Lapok* számára, olyant, amely „a közönség buzdításául szolgálhat, ha megvan a fogékony-ság erre a mai reális világban“. Az eladást előmozdítandó, árendeményeket tett, annak ellenére, hogy — és ezt már korábban közölte Kuzskóval — a kiadás komoly anyagi áldozatokkal járt¹⁸.

Ha meggondoljuk, hogy a nem nagy példányszámban megjelent könyv milyen nehezen talált vásárlókra, igazolva látjuk a szerző ama célját, hogy a könyvvel a már-már feledésbe menő 48-as hagyományt szeretné ébreszteni. Igaz, nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy abban az időben kevesen vásároltak könyvet, ami mégsem mond ellent annak, hogy nagy szükség volt egy olyan munkára, amely a múlt e nagy eseményére felhívja a közvélemény figyelmét.

Örömet okozott viszont a szerzőnek a sajtóbeli kedvező visszhang, hiszen több lap elismeréssel szólt Nagy Sándor könyvéről. Az aztán már a szakmai elégtételt jelentette, hogy a korszak egyik legkiemelkedőbb és legtekintélyesebb történetírója, *Szilágyi Sándor* Nagy Sándor könyvét Háromszék 1848—1849-i történetére vonatkozóan „fő forrásmunká“-nak minősítette. Mindezek hatására fokozatosan a szélesebb közvélemény is felfigyelt a szerzőre és könyvére, ami az 1900. augusztus 10-én bekövetkezett halála alkamával közölt írásokból is kitűnik.¹⁹ Nagy Sándor Hídvégen halt meg, annak temetőjében nyugszik.

Összegezésül, Nagy Sándor a 48-as forradalom hagyományainak ébresztésére vállalkozott s e célját nagy mértékben el is érte: Háromszék önvédelmi harcának történetét nemzedékek egész sora az ő könyvéből fedezte fel, ismerte meg, s hasznosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy ma is nélkülözhetetlen forrása a kérdés történetének. A fentiekben arra is igyekeztünk rámutatni, hogy a könyv sikerének titkát a szerző személyes élményvilágában, valamint a 48-as eszmék iránt való hűségében kell keresnünk. Nagy Sándor alakja tehát elválaszthatatlan *Háromszék önvédelmi harca 1848—1849* című könyvétől, hiszen az ő alakja is része a 48-as forradalmi hagyománynak.

JEGYZETEK

¹ Benkő Samu: *Csiki ifjúsági mozgalmak 1848 tavaszán. A helyzettudat változásai*. Bukarest 1977. 259.

² Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harca 1848—49*. Kolozsvár 1896. 3. (A továbbiakban *Háromszék*).

³ Uo.

- ⁴ Egyed Ákos: *Háromszék 1848–49*. Bukarest 1978, 30–59.
- ⁵ Vö. Orbán Balász: *A Székelyföld leírása* III. Pest 1869. 188.
- ⁶ Állami Levéltár Kolozsvár. *Ereklyemúzeum*, 81. csomó 92. l. (A továbbiakban: *Ereklyemúzeum*)
- ⁷ Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy. Az 1848-as gyűtejmény. II Fascikulus.
- ⁸ *Háromszék*: 30.
- ⁹ *Ereklyemúzeum* 81. csomó 12.
- ¹⁰ Itt jegyezzük meg, hogy apját Nagy Ferencet, akinek ajkán az önvédelem idején többször hangzott el a hatásos jelszó: „inkább meghalunk, de nem hódolunk“, a fegyverletétel után négy évig tartották börtönben, s szabadulása után sem helyezték vissza jogaiba (Vö. Orbán Balász: i.m. 188 – Kovács Sándor id.: *Nagy Sándor hídvégi ref. lelkész élete és munkássága*. 1925. Kézirat).
- ¹¹ Székely Nép, Sepsiszentgyörgy, 1906. 5. 6., 21., 44., sz.
- ¹² Orbán Balász: i.m. 178. – Vasárnapi Újság 1900. szeptember 2. – Ereklyemúzeum 81. csomó 26. A levél a Történelmi Lapokban is megjelent.
- ¹³ Ereklyemúzeum 81. csomó 2.
- ¹⁴ No. 83.
- ¹⁵ Történelmi Lapok, 1895. július 1.
- ¹⁶ Ereklyemúzeum 81. csomó 55.
- ¹⁷ Háromszék. Befejezés.
- ¹⁸ Ereklyemúzeum 81. csomó 55.
- ¹⁹ *Székely–Egyesületi Képes Naptár és Évkönyv az 1901-es évre* (Szerk. Benedek Elek). Budapest 1900. 136–137. – Székely Nemzet Sepsiszentgyörgy, 1900. 120–124. sz. – Vasárnapi Újság 1900. szeptember 2. – Erdélyi Protestáns Lap 1900. 309.

BIBLIOGRÁFIA

- NAGY SÁNDOR: *Háromszék önvédelmi harca 1848–49. (és) Okmánytár Háromszék önvédelmi harcához*. Kolozsvár, 1896. 175+116.
- NAGY SÁNDOR: *Háromszék 1848–49. önvédelmi és szabadságharcának rövid történelmi leírása*. Háromszék vármegye. Emlékkönyv. Sepsiszentgyörgy. 1899. 30–41.
- NAGY SÁNDOR: *Háromszék önvédelmi harca*. Csata az oroszok betörése után. 1849. jún.–aug. (A Székely Nemzet tárcája Nagy Sándor könyvének megjelenésekor. Részletek a könyvből). Székely Nemzet, 14. évf. 142. sz. 1896. szept. 23.2., 143. sz. 2. 144. sz. 2.
- NAGY SÁNDOR: *Petőfiről*. Székely Nemzet, 15. évf. 23. sz. 1897. febr. 13. 3.
- NAGY SÁNDOR: *Adalékok a Mikó Kollégium történelméhez*. Székely Nép. 1906. június–július, augusztus 5.6.21. és 44. sz.
- NAGY SÁNDOR: *A Székely Mikó Kollégium monográfiája*. (kézirat)
- NAGY SÁNDOR: *Életrásom* (I. rész: 1824–1866. II. 1867–1890.) kézirat
- DOMJÁN ISTVÁN: *A sepsiszentgyörgyi ev. ref. Székely Mikó Kollégium alapításának története*. Sepsiszentgyörgy, 1893.
- KOVÁCS SÁNDOR id.: *Nagy Sándor hídvégi ref. lelkész élete és munkássága*. 1925. (Kézirat).
- ORBÁN BALÁSZ: *Székelyföld leírása*. III. Pest, 1869.
- BAKK ENDRE: *Kézdivásárhely és az ottani Jancsó családok története*. Kézdivásárhely. 1896.
- BENCZÉDY GERGELY: *Berde Mózsza életrajza*. Budapest. 1901.
- BENEDEK ELEK: *Szent Anna tavától a Cenk tetőig*. 32.
- EGYED ÁKOS: *Háromszék 1848–49*. Bukarest. Kriterion. 1979.
- JAKÓ ZSIGMOND-JUHÁSZ ISTVÁN: *Nagyenyedi diákok*. Bukarest. Kriterion. 1979. 31, 32, 247, 245.
- KOVÁCS LÁSZLÓ: *Gábor Áron*. (egy hős arcvonásai). Kolozsvár, 1943.
- TAMÁSI ÁRON: *Hazai tükrök*. Budapest. Móra 1957. 371–373.
- SZINNYEI JÓZSEF: *Nagy Sándor* (címszó) Magyar írók élete és munkái. IX. 751. 1903.
- * * *: *Nagy Sándor (élete és munkássága)*. Magyar Életrajzi Lexikon II. Budapest. 1969. 276–277.

- * * * : *Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harca. 1848–49.* (Ismertető) Erdélyi Múzeum. XIII. Kolozsvár. 1896. 440–441.
- * * * : *Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harca 1848–49-ben.* (Ismertető). Protestáns Szemle, Hunyad, 46. sz.
- BENKE ISTVÁN: *Egy székely pap emlékezele.* (Arcképpel). Vasárnapi Ujság, 47. évf, 1900. 35. sz.
- BENKE ISTVÁN: *Nagy Sándor (1824–1900).* Székely Egyesületi Képes Naptár és Évkönyv, 1901. Szerk. Benedek Elek. Budapest. 136–37.
- DEÁK A. – WÉGH B. – KUSZKÓ I.: *Emlékezés Nagy Sándorra.* Székely Nemzet, 18. évf. 1., 24. sz. 1900. aug. 22, 2–3.
- GYÖRBIRÓ SAMU: *Nagy Sándor ref. lelkes temetése.* Hidvég. aug. 13. Székely Nemzet, 18. évf. 122. sz. 1900. aug. 17, 2.
- * * * : *Nagy Sándor.* Budapesti Híriap. 1900. 229. sz.
- * * * : *Nagy Sándor: Nekrológ.* Székely Nemzet, 18. évf. 121. sz. 1900. aug. 13.
- * * * : *Nagy Sándor: Gyászjelentő.* Székely Nemzet, 18. évf. 120. sz. 1900. aug. 11.
- EGYED ÁKOS: *1848 – Az önvédelem hősei, Berde Mózes, Gál Dániel és Biró Sándor.* FÓRUM. 1977. Sepsiszentgyörgy.
- EGYED ÁKOS: *Egy nap története Háromszéken,* FÓRUM, 1977. dec.
- ZÁGONI JENŐ: *Nagy Sándor születésének évfordulója.* Megyei Tükör, 13. évf. 2651. sz. 1980. júl. 31. sz.
- ZÁGONI JENŐ: *Nyolcvan éve, 1900. aug. 10-én hunyt el Nagy Sándor.* Megyei Tükör, 13. évf. 2665. sz. 1980. aug. 16.
- * * * : *Székely tűzér csizmája.* Igaz történet (Vers. Nagy Sándor és Gödri Ferencről). Székelyek a költők dalaiban. Bp. (1908) 97–101. 1.
- * * * : *Sepsiszentgyörgyi Nagy Sándor tűzérőhadnagy. Gábor Áron hadsegéde.* (Arcképpel). 1848–49. Történelmi Lapok, Kolozsvár, 1894. július 15. 14. sz.

Rezumat

NAGY SÁNDOR ȘI TRADIȚIA ISTORICĂ A REVOLUȚIEI DE LA 1848

Studiul prezintă pe istoricul Nagy Sándor și lucrarea sa documentară de valoare deosebită. Nagy Sándor, participant activ la evenimentele revoluționare de la 1848–1849, în lucrarea sa apărută în anul 1896, aduce un omagiu luptei eroice de rezistență revoluționară a populației din Trei Scaune. Sint prezentate evenimentele premergătoare, desfășurarea revoluției, precum și personalitățile participante la mărețul act istoric. Autorii studiului prezintă și apreciază viața și activitatea lui Nagy Sándor, valoarea documentară deosebită a operei, precum și condițiile apariției volumului.

